

О. Ю. Булуков

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРЕДМЕТ ТАКТИЧНОГО РІШЕННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Постановка проблеми. Дослідження поняття «тактичне рішення» включає визначення його предмета, що зумовлюється необхідністю з'ясування ролі останнього у механізмі прийняття рішення. У розслідуванні злочинів тактичні рішення сприяють вирішенню низки завдань, тому правильне визначення предмета рішення є основою успішного встановлення обставин кримінальної події та осіб, причетних до неї. Крім того, предмет тактичного рішення посідає важливе місце у визначенні теоретичної структури рішення, що має значення для розробки концепції тактичного рішення у теорії криміналістики як елемента системи тактичних засобів, які використовуються під час розслідування злочинів.

У криміналістичній та кримінальній процесуальній літературі предмет тактичних рішень розглядали такі вчені, як Р.С. Белкін, В.М. Биков, О.Ю. Головін, Л.Я. Дракін, А.В. Дулов, І.О. Копилов, А.В. Кофанов, І.М. Лузгін, Ю.В. Новік, Д.О. Солодов, С.І. Цветков, Г.С. Шостак, М.Г. Шурухнов, С.Ю. Якушин та ін. Однак певні прогалини у дослідженні цієї проблематики актуалізують розгляд її у цій статті.

Метою публікації є визначення предмета тактичних рішень у криміналістиці на підставі аналізу визначень тактичних рішень, які мають місце у криміналістичній та кримінальній процесуальній літературі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення предмета рішення можна знайти ще у роботах давніх філософів. Так, Аристотель акцентував увагу на тому, що рішення стосується не мети, а засобів до мети, адже лікар приймає рішення не про те, чи буде він лікувати, і ритор – не про те, чи стане він переконувати, і державний муж – не про те, чи буде він встановлювати законність, і жоден інший майстер не сумнівається у меті, але, поставивши мету, він дбає про те, яким чином і якими засобами її досягти [1, с. 102–103]. Теоретичні погляди Аристотеля на визначення предмета рішення доцільно поширити і на тактичні рішення слідчого під час розслідування злочинів. Такий висновок можна зробити із загального визначення рішення як вибору мети діяльності та засобів її досягнення («Большая советская энциклопедия», 1955).

У загальному вигляді призначення будь-якого тактичного рішення полягає у здійсненні якісних змін слідчої ситуації в інтересах слідства. Це можна реалізувати шляхом: а) застосування тактичних прийомів та їх систем (тактичних комбінацій); б) правильної організації планування розслідування і висунення версій; в) проведення організаційних і технічних заходів; г) виконання оперативно-розшукових дій; д) проведення тактичних операцій тощо.

Вибір криміналістичного засобу, який буде сприяти якісним змінам слідчої ситуації, повинен враховувати низку особливостей слідчої ситуації, що склалася, тому він (вибір) має бути тактично обґрунтованим. Досягти необхідної аргументації щодо застосування перерахованих криміналістичних засобів під час розслідування злочинів можливо за допомогою прийняття тактичних рішень, що дозволяє віднести такі засоби до предмета тактичних рішень. Для більшої деталізації предмета тактичного рішення необхідно розглянути наявні у криміналістичній літературі основні дефініції тактичного рішення, що прямо чи опосередковано дають уявлення про його предмет.

Так, одне з перших визначень тактичного рішення ми знаходимо у С.І. Цветкова, який формулює його як заснований на аналізі слідчої ситуації висновок про необхідність провадження однієї або декількох слідчих дій та застосування певних тактичних прийомів і техніко-криміналістичних засобів певними особами в певній послідовності з метою найбільш ефективного збирання, дослідження, оцінки і використання доказів [2, с. 8–9]. Висновок є результатом аналізу і полягає у баченні найкращого варіанту дій слідчого у певній слідчій ситуації. Однак висновок – це лише теоретична конструкція і без утілення у практичну реалізацію він не проявиться зовні як тактичне рішення особи і не призведе до змін слідчої ситуації.

Певну схожість із наведеним визначенням тактичного рішення ми спостерігаємо в І.О. Копилова. На його думку, тактичне рішення є висновком щодо зміни слідчої ситуації засобами криміналістичної тактики, що найбільш відповідають обставині, що склалася, із метою швидкого і повного розслідування злочину [3, с. 9]. Не вдаючись до деталізації відмінностей у цих двох визначеннях, вкажемо на відсутність у ньому розкриття так званого «висновку», що не дозволяє розуміти саме рішення як акт волевиявлення особи.

О.Ю. Головін стверджує, що тактичне рішення може бути визначене як заснований на результатах оцінки сформованої слідчої ситуації висновок слідчого про характер тактичного завдання, яке стоїть перед ним, і основні прийоми, способи та засоби його вирішення [4, с. 254]. Акцент у визначенні про «висновок щодо характеру тактичного завдання» не дає можливості уявити диференціацію тактичних завдань, виходячи з їх характеру. Проте, якщо припустити, що під характером тактичного завдання автор розуміє певну мету, яка є невід'ємною частиною будь-якого завдання [5, с. 119], то висновок щодо неї та основних прийомів, способів і засобів її вирішення гармонічно вписується у визначення. Однак аргументом неприйнятності

такого визначення є уже зазначена відсутність зовнішнього вираження тактичного рішення, виходячи із тлумачення його автором.

Г.С. Шостак свого часу вказував, що тактичне рішення – це такий, що не суперечить закону та заснований на наукових положеннях криміналістики й інших наук, вибраний із кількох після попереднього аналізу та обмірковування, найбільш ефективний альтернативний варіант дій, спрямованих на досягнення визначених цілей і завдань у слідчій ситуації, що склалася [6, с. 43–44]. Визначення тактичного рішення Г.С. Шостак також обмежене висновком щодо певного варіанту дій, які мають призначення досягнення визначених цілей і завдань слідчої ситуації. Проте вибраний варіант дій для того, щоб стати тактичним рішенням, повинен мати зовнішній прояв, що не зазначено у наведеній дефініції.

Розглядаючи питання щодо наукових засад прийняття тактичних рішень, Ю.В. Новік визначає останні як розумову динамічну модель тактики слідчої дії, яка сформувалась у свідомості слідчого на основі вибору в рамках кримінально-процесуального закону з наукових рекомендацій криміналістичної тактики, а також обліку і застосування регулюючих провадження цієї слідчої дії кримінально-процесуальних норм, що мають тактичний зміст [7, с. 9]. Висновок про тактичне рішення як модель тактики слідчої дії знайшов свою підтримку в А.В. Дулова під час дослідження структури тактичного рішення у сумісній роботі з Ю.В. Новік [8, с. 47]. У криміналістичній літературі недоліками цього визначення було визнано обмеження його застосування лише однією слідчою дією [9, с. 106] та розуміння тактичного рішення як моделі, що не розкриває його сутності (А.Ю. Головін, с. 253). Із першим зауваженням варто погодитись, а з другим – ні. Таке заперечення може бути аргументовано тим, що моделі і моделювання під час прийняття тактичного рішення відіграють значну роль у його виборі. Розглянемо наявні погляди з цього приводу.

Для розуміння видів моделей необхідно викласти філософське бачення вказаної проблеми. Так, у філософії усі моделі поділяють на два класи залежно від способу їх побудови, а також від засобів, якими здійснюється моделювання досліджуваних об'єктів: 1) матеріальні (інші терміни: діючі, реальні, дійсні); 2) ідеальні (інші терміни: уявлені, умоглядні, уявні) моделі [10, с. 23]. У криміналістиці поділ моделей на класи аналогічний тому, що здійснений у філософії, – на матеріальні та уявні криміналістичні моделі [11, с. 17]. У зв'язку з тим, що процес побудови тактичних рішень відбувається під час здійснення розумової діяльності слідчого, під час прийняття тактичних рішень використовується другий вид криміналістичних моделей – ідеальні. Ідеальні (уявні) моделі в пошуково-пізнавальній діяльності дозволяють отримати уявлення про завдання, що підлягають з'ясуванню, майбутні дії суб'єктів розслідування, подальші кроки на шляху пізнання ними істини в розкритті злочинів [12, с. 136]. Тактичне рішення може бути сформоване тільки як уявна модель, тому що процес його формування здійснюється слідчим інтелектуально. Необхідність здійснення моделювання теоретичної конструкції тактичного рішення зумовлюється наявністю

ситуаційного фактору в розслідуванні. Таких моделей може бути декілька, одночасно з моделями тактичних рішень формулюються їхні наслідки у вигляді моделей змінених ситуацій. Особа, яка приймає рішення, не може ігнорувати його наслідки, тому останні вимагають їх моделювання залежно від прийняття певного рішення. Таким чином, ми не можемо визнати критику використання поняття «модель» у визначенні тактичного рішення тільки на підставі невідповідності її класичному уявленню моделі у криміналістиці. На наш погляд, недоліком визначення Ю.В. Новік є певна його незавершеність, яка полягає у відсутності у ньому вказівки на вольовий момент особи, яка його приймає. Хоча рішення і формується у свідомості особи, але воно проявляється як рішення тільки після певного волевиявлення особи, що, на наш погляд, повинно знайти своє відображення у його визначенні.

Прихильником визначення тактичного рішення як моделі є також Л.Я. Драпкін. Так, розглядаючи рішення слідчого, він наголошує, що тактичне рішення є мисленневою моделлю найбільш оптимальних способів дій та лінії поведінки у процесі виявлення, дослідження, використання інформації, її джерел (носіїв), досягнення інших цілей кримінального судочинства [13, с. 12]. На відміну від Ю.В. Новіка та А.В. Дулова, модель розглядається Л.Я. Драпкіним ширше і належить до «оптимальних способів дій та лінії поведінки». Проте це також мисленнева модель, що визначається як тактичне рішення слідчого, з чим ми не можемо погодитись.

На думку Р.С. Белкіна, тактичне рішення – це вибір мети тактичного впливу на слідчу ситуацію загалом або на окремі її компоненти, на хід і результати процесу розслідування та його елементи і визначення методів, прийомів і засобів досягнення цієї мети [14, с. 91]. Досить близьким за змістом вказаному є визначення тактичного рішення, сформульоване М.Г. Шурухновим. На думку останнього, тактичне рішення є «процесом вибору мети тактичного впливу на слідчу ситуацію загалом або її окремі компоненти, визначення лінії власної поведінки слідчого (дізнавача), найбільш ефективних науково-технічних засобів, прийомів і методів досягнення цієї мети» [15, с. 221]. Різниця у наведених визначеннях не є суттєвою, що свідчить про схожість підходів у розумінні тактичного рішення вказаними авторами. У наведених визначеннях тактичного рішення привертає увагу термін «вибір». Вибір визначається як дія, що означає вибирати [16, с. 86], а в економіці – як відбір однієї з декількох, багатьох можливостей, відшукування найкращого варіанту дій [17, с. 55]. Вибір мети, або процес вибору мети тактичного впливу, про який ідеться у наведених визначеннях тактичного рішення, порівняно із словниковими тлумаченнями терміна «вибір» відрізняється лише сферою застосування. Відбір або відшукування найкращого варіанту серед можливих – це є сутність вибору, а значить, і сутність тактичного рішення у розумінні авторів раніше наведеного визначення. На підставі такого визначення тактичного рішення особа, яка його приймає, подумки здійснює вибір мети тактичного впливу, засобів, прийомів і методів її досягнення, і все, тактичне рішення готове. Розглядаючи

таке визначення, постає питання щодо його відображення зовні (прояву) для розуміння його як категорії криміналістичної тактики. Наявність теоретичної конструкції рішення у вигляді уявлення не дозволяє зробити висновок про правильний і оптимальний вибір, про його ефективність. І все це через недоступний для сторонніх характер розумової діяльності особи, що приймає рішення. Неможливість сприйняття тактичного рішення в уяві особи, яка його сформулювала, не дає можливості зробити висновок про його існування взагалі. На нашу думку, визначення тактичного рішення вказаними авторами й іншими, хто їх підтримує [18, с. 120], не відображає дійсного змісту тактичного рішення як категорії криміналістичної тактики у зв'язку з його незавершеністю.

Визначає тактичне рішення як певний «вибір» також і Д.О. Солодов. Так, вивчаючи теоретичні та практичні питання прийняття рішень слідчим, він робить висновок, що тактичне рішення є вибором слідчим раціонального і допустимого способу (слідчої чи іншої процесуальної дії, тактичного прийому, операції) попередження та подолання протидії попередньому розслідуванню злочину та нейтралізації негативних результатів такого впливу [19, с. 11]. Таке визначення тактичного рішення також має певні недоліки, вже проаналізовані нами, тому немає потреби зупинятися на них окремо.

Аналізуючи підходи В.М. Бикова до визначення тактичного рішення, необхідно вказати на відсутність у ньому основних ознак рішення як категорії. Так, на думку В.М. Бикова, тактичне рішення – це рішення слідчого, яке прийняте у межах його компетенції із дотриманням законності на підставі відомих обставин злочину та слідчої ситуації, що склалась, яке полягає у виборі з усіх можливих варіантів рішень найбільш оптимального прийому, способу та засобу розслідування злочину, спрямованих на досягнення цілей кримінального процесу [20, с. 114]. На наш погляд, у цьому визначенні не розкрито сутність терміна «рішення». Проте вказівка на те, що «це рішення слідчого, яке прийняте», визначає його як реальний криміналістичний засіб у розслідуванні.

Досить стисло визначення тактичного рішення дає І.М. Лузгін. На його переконання, тактичне рішення полягає у визначенні слідчим певної лінії поведінки у конкретній ситуації [21, с. 92]. Цілком очевидно, що, обравши певну лінію поведінки, слідчий повинен здійснити своє волевиявлення щодо її реалізації. До цього моменту певна лінія поведінки у свідомості особи є лише її наміром діяти певним чином, без набуття статусу тактичного рішення.

А.В. Кофанов, розглядаючи питання криміналістичної тактики, свої міркування щодо визначення тактичного рішення будує з огляду на його призначення. Так, у зв'язку з тим, що обрання засобів і методів виявлення, фіксації, дослідження та використання джерел доказової інформації у слідчій ситуації здійснюється за допомогою прийняття тактичних рішень, останні є «вольовим актом слідчого, що полягає у визначенні цілі, а також засобів і способів її досягнення» [22, с. 166–167]. Акцент на вольовому аспекті рішення, на наш погляд, дозволяє уявити його конструкцію і призначення, що є важливим для визначення.

С.Ю. Якушин під час дослідження основних категорій криміналістичної тактики визначає тактичне рішення у розслідуванні злочинів як певний вольовий та інтелектуальний акт, заснований на аналізі ситуації, що склалася, знанні способів і механізмів злочинів, наукових рекомендацій криміналістики, особистому досвіді розслідування і інтуїції особи, що його приймає, що призводить до вибору найбільш оптимального варіанту дій у конкретних тактичних умовах [23, с. 240]. Вивчаючи технологію прийняття тактичних рішень, С.Ю. Якушин наголошує на необхідності резервного варіанту рішення для здійснення можливого маневру в розслідуванні. Крім цього, автор дає визначення резервному тактичному рішення, яке є «результатом інтелектуальної і вольової діяльності слідчого, що полягає у визначенні оптимального варіанта поведінки для вирішення тактичної задачі в умовах прогнозованих несприятливих змін слідчої ситуації» [23, с. 248]. Можна погодитись із С.Ю. Якушиним щодо необхідності резервного варіанту тактичного рішення у слідчій ситуації, коли є ризик отримання негативного результату у разі прийняття певного тактичного рішення. Однак, на нашу думку, так зване «резервне» тактичне рішення не відрізняється від інших тактичних рішень слідчого, адже його прийняття (формулювання) та реалізація не є чимось особливим, що виокремлює його серед інших тактичних рішень. Підтвердження цьому ми знаходимо у схожості змісту визначень тактичного рішення і його резервного варіанту, які сформульовані дослідником. Визначення тактичного рішення, запропоноване С.Ю. Якушином, також вдало виокремлює основні ознаки цього поняття як теоретичної конструкції.

Висновки. Отже, виходячи з суті тактичного рішення як категорії криміналістичної тактики, тактичне рішення є волевиявленням особи, пов'язаним із вибором цілі тактичного впливу на слідчу ситуацію, а також засобів і способів її досягнення. Таке визначення, на наш погляд, відповідає логічним вимогам до формулювання визначень і містить основні ознаки поняття «тактичне рішення».

Аналіз визначень тактичного рішення, які мають місце у криміналістичній літературі, допоміг визначити його предмет, який складається із сукупності засобів і способів, використання яких дозволяє отримати бажаний результат під час реалізації тактичного рішення. Такий висновок можна зробити з огляду на зміст рішення. Визначення мети тактичного рішення є важливим для особи, яка приймає рішення, проте правильне встановлення засобів і способів її досягнення будуть визначальними для отримання позитивного результату. Це й уможливило віднесення до предмета тактичного рішення засобів і способів досягнення мети рішення, а також особливостей їх використання.

Література

1. Аристотель. Сочинения : в 4-х т. / под ред. А.И. Доватур, Ф.Х. Кессиди ; пер. с древнегреч. Н.В. Брагинской, М.Л. Гаспарова, С.А. Жебелева, Т.А. Миллер. – М., 1983. – Т. 4. – 830 с.
2. Цветков С.И. Состояние и перспективы использования данных науки управления в криминалистике : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / С.И. Цветков. – М., 1977. – 16 с.

3. Копылов И.А. Следственная ситуация и тактическое решение : [учеб. пособ.] / И.А. Копылов. – Волгоград, 1988. – 24 с.
4. Головин А.Ю. Криминалистическая систематика / А.Ю. Головин. – М., 2002. – 308 с.
5. Словарь психолога-практика / сост. С.Ю. Головин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск, 2005. – 975 с.
6. Шостак Г.С. Тактическое решение и его значение в работе следователя. Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы / Г.С. Шостак. – Саратов, 1978. – С. 43–44.
7. Новик Ю.В. Научные основы принятия тактических решений при производстве следственных действий : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ю.В. Новик. – Минск, 1979. – 22 с.
8. Дулов А.В. Понятие и структура тактического решения, принимаемого следователем при производстве следственного действия / А.В. Дулов, Ю.И. Новик // Теоретические проблемы криминалистической тактики. – Свердловск, 1981. – С. 39–47.
9. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике / Р.С. Белкин. – М., 1988. – 240 с.
10. Штофф В.А. Моделирование и философия / В.А. Штофф. – Ленинград, 1966. – 301 с.
11. Густов Г.А. Моделирование в работе следователя : [учеб. пособ.] / Г.А. Густов. – Ленинград, 1980. – 188 с.
12. Берзинь О.А. Криминалистические подходы к моделированию преступной деятельности / О.А. Берзинь // Право. Журнал Высшей школы экономики. – 2011. – № 4. – С. 133–143.
13. Драпкин Л.Я. Решения следователя и тактические приемы в структуре процессуальных действий / Л.Я. Драпкин // Следственные действия (криминалистические и процессуальные аспекты) / ред. колл. И.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкин и др. – Свердловск, 1983. – С. 9–16.
14. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики : в 3-х т. Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р.С. Белкин. – М., 1979. – 408 с.
15. Шурухнов Н.Г. Криминалистика : [учеб. пособ.] / Н.Г. Шурухнов. – М., 2002. – 639 с.
16. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., 2001. – 1440 с.
17. Райзберг Б.А. Словарь современных экономических терминов / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский. – 4-е изд. – М., 2008. – 480 с.
18. Яблоков Н.П. Криминалистика в вопросах и ответах : [учеб. пособ.] / Н.П. Яблоков. – М., 2002. – 224 с.
19. Солодов Д.А. Процессуальные и тактические решения следователя (сущность, проблемы оптимизации принятия) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Д.А. Солодов. – Воронеж, 2003. – 24 с.
20. Быков В.М. Тактическое решение следователя / В.М. Быков // Уголовно-правовые и процессуальные гарантии защиты конституционных прав граждан. – Калинин, 1980. – С. 106–114.
21. Лузгин И.М. Моделирование при расследовании преступлений / И.М. Лузгин. – М., 1981. – 152 с.
22. Криміналістика: питання і відповіді : [навч. посіб.] / [А.В. Кофанов та ін.]. – К., 2011. – 280 с.
23. Якушин С.Ю. Тактические решения следователя и средства их реализации при расследовании преступлений: исходные положения частной криминалистической теории / С.Ю. Якушин // Ученые записки Казанского государственного университета. – 2008. – Т. 150. – Кн. 5. – С. 237–244.
24. Якушин С.Ю. Технология принятия следователем оптимальных тактических решений / С.Ю. Якушин // Ученые записки Казанского университета. – 2013. – Т. 155. – Кн. 4. – С. 245–254.

А н о т а ц і я

Булукув О. Ю. До питання про предмет тактичного рішення під час розслідування злочинів. – Стаття.

Розглянуто основні визначення тактичного рішення, що мають місце у криміналістичній та кримінальній процесуальній літературі, проаналізовано їхні недоліки. Надано авторське визначення тактичного рішення. Підкреслено, що предметом тактичного рішення є засоби і способи досягнення його мети.

Ключові слова: тактичне рішення, предмет тактичного рішення, уявні моделі тактичного рішення.

А н н о т а ц и я

Булукув О. Ю. К вопросу о предмете тактического решения при расследовании преступлений. – Статья.

Рассмотрены основные определения тактического решения, имеющие место в криминалистической и уголовной процессуальной литературе, проанализированы их недостатки. Дано авторское определение тактического решения. Подчеркнуто, что предметом тактического решения являются средства и способы достижения его цели.

Ключевые слова: тактическое решение, предмет тактического решения, мысленные модели тактического решения.

S u m m a r y

Bululukov O. Yu. To the question about the object of tactical decision at investigation of crimes. – Article.

Basic determinations of tactical decision, taking place in criminalistics and criminal judicial literature are analysed and their defects are considered. Authorial determination of tactical decision is given. It is underlined that the article of tactical decision are facilities and methods of achievement of its aim.

Key words: tactical decision, article of tactical decision, mental models of tactical decision.